

Makale Bilgisi: Atak, B. (2023). Edebiyatın Entropi Bağlamı: Negentropik Bir İmkân Olarak Minör Edebiyat. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:10, Sayı:2, ss.361-385.	Article Info: Atak, B. (2023). The Entropy Context of Literature: Minor Literature as A Negentropic Possibility. DEU Journal of Humanities, Volume:10, Issue:2, pp. 361-385.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
Gönderildiği Tarih: 18.06.2023	Date Submitted: 18.06.2023
Kabul Edildiği Tarih: 26.08.2023	Date Accepted: 26.08.2023

EDEBİYATIN ENTROPİ BAĞLAMı: NEGENTROPİK BİR İMKÂN OLARAK MİNÖR EDEBİYAT

Bora Atak*

ÖZ

Bu çalışmada Derrida'nın Platon okumasından hareketle *pharmakon* kavramı, edebiyat kuramı çerçevesinde ve bilgi kuramı-entropi ilişkisi üzerinden ele alınmış; edebiyatın bir yanda entropik potansiyeli ortaya konmaya ve diğer yanda negentropik imkânları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Derrida, konuşmanın karşısında yazıyı dışlayan ve yazının konuşmanın kötü bir kopyası ve bir zehir olarak belleğin zayıflamasına neden olduğunu savunan Platon metinlerini yapısöküme uğrattır. Bu metinlerden farklı ve zıt anlamlarını çıkardığı *pharmakon*, zehir ve şifayı aynı anda içerecek, değerine karar verilemeyecek şekilde yeniden okur. Yazı da bu anlamda bir *pharmakon*dur. Öte yandan yazının içindeki *pharmakon*, Platonik geleneğin devamı olarak dış anlam dayatmalarının baskısı altında uzunca bir süre üzeri örtük şekilde saklı kalır. Yazının Platonik irtibatını kopardığı, işlevinin artık konuşmayı ikame etmek olmadığı ve iletisinin kendisine yöneldiği bir tarihsel uğrakta ise *pharmakon* açığa çıkar. Bu uğrakta edebiyat, bir yandan uluslaşma sürecinde anadil edebiyatı ile kanonlaşarak içeriden dışarıya açılan tümel bir irtibat potansiyeli barındırır. Diğer yandan da anadil edebiyatının içinden çıkan ve dili yersiz-yurtsuzlaştırarak kanona biçimsel olarak meydan okuyan minör edebiyat ile sonsuz tekil irtibat imkânlarına açılır. Bu imkân, “etki kaygısı”nı dışlayarak minör oluşa yönelir ve küçük özel meseleler kamusallaşarak kolektif değerlere bağlanır. Bununla birlikte bu çalışmada, anadil edebiyatı ve minör edebiyatın karşılaştığı bu farmakolojik zeminin Antik Yunan'dan miras alındığı şekilde *pharmakon*un zehir veya şifa gibi etik bağlamları üzerine değil; termodinamiğin, bilgi kuramı ve felsefe ile kesişiminde yer alan entropik-negentropik bağlamlar üzerine kurulabileceği savunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *pharmakon*, minör edebiyat, kanon, entropi, negentropik imkân

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, boraatak@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7302-5503

THE ENTROPY CONTEXT OF LITERATURE: MINOR LITERATURE AS A NEGENTROPIC POSSIBILITY

ABSTRACT

In this study, based on Derrida's reading of Plato, the concept of *pharmakon* is discussed within the framework of literary theory and on the relationship between information theory and entropy; on the one hand, the entropic potential of literature, on the other hand, its negentropic possibilities are tried to be revealed. Derrida deconstructs the texts of Plato, which excludes writing opposing speech and argues that writing, as a bad copy of speech and as a poison, weakens memory. He re-reads the *pharmakon*, which he extracts different and opposite meanings of it from these texts, in such a way that contains poison and remedy meaning at the same time and its value cannot be decided. Writing is also a *pharmakon* in this sense. Besides, the *pharmakon* in the writing remains implicitly hidden for a long time under the pressure of external meaning impositions as a continuation of the Platonic tradition. At a historical moment when writing has severed its Platonic connection, its function is no longer to substitute speech, and its message is directed toward itself, the *pharmakon* is revealed. At this moment, on the one hand, literature has the potential for a total liaison which opens from the inside to the outside by canonization with mother tongue in process of nation-building. On the other hand, it opens infinite singular liaison possibility with minor literature which comes out from mother tongue and challenges canon formally by deterritorializing language. This possibility tends to being minor by excluding the "anxiety of influence" and it is attached to a collective value in that it transforms the smallest private issue into the biggest problem of society by making it public. However, in this study, it is argued that this pharmacological ground where mother tongue and minor literature encounter can be built on the entropic-negentropic contexts located at the intersection of thermodynamics, information theory and philosophy; not on the ethical contexts of *pharmakon* such as poison or remedy, as inherited from Ancient Greek.

Keywords: *pharmakon*, minor literature, canon, entropy, negentropic possibility

1. GİRİŞ

Kökleri Antik Yunan'a uzanan *Pharmakon* kavramını Jacques Derrida, Platon'un *Phaidros* diyalogundan hareketle yeniden ele alır. Antik Yunandaki ve Platon'daki kullanımından farklı olarak yazıyı, zehir ve şifayı bir arada içeren bir *pharmakon* olarak kavramsallaştırır. Antik Yunanda *pharmakon*, uyuşturucu, ilaç, zehir, iksir veya büyü anlamlarında kullanılmıştır (Brogan, 1989, s. 7). Walter Brogan'un ortaya koyduğu bu anlam setinin iki kurucu niteliği ön plana çıkar. Birincisi *pharmakonun* ilaç-zehir gibi karşıtlıkları aynı anda barındırmasıdır. Bu nitelik, ileride detaylandırılacağı gibi, sabitlik rejimini aşarak farklı irtibatlarla ve imkânlara açılan bir zemini işaret eder. Diğeri ise doğa ile kurulan aşkınlık veya üstünlük ilişkisidir. *Pharmakonun* iksir, büyü, tılsım gibi doğaüstü unsurlara olan teması örtük şekilde – her ne kadar doğaüstü olmasa da – kolektif bir organizasyonun doğaya karşı direnci

olarak – son bölümde ele alınacak olan – negentropik süreçlerin varlığına işaret eder. Bu tartışmaları derinleştirebilmek için ilk olarak Derrida'nın da hareket ettiği noktaya, Platon'un *Phaidros* diyaloguna dönerek yazıdan çıkan *pharmakona* yakından bakmak gerekir.

Platon, *pharmakon* kavramı ile ilgilenmez, ortaya koyduğu değerler hiyerarşisinde böylesi bir ikiliğe ve belirsizliğe yer yoktur. Öte yandan *Phaidros* diyalogunda “yazı” üzerinden açtığı tartışmanın farklı okumaları *pharmakona* kapı aralar. *Phaidros*'ta yazının hikayesi Tanrı Theuth'un yazıyı hafızanın bir ilacı olarak Mısır'ın hâkimi Kral Thamus'a sunması ile başlar (Platon, 1943, s. 111). Henüz hikâyenin başında Platon yazıyı Tanrı Theuth'un bir hüneri olarak sayı, geometri gibi *epistemenin* yansımalar evrenine yerleştirir. Dahası yazı bir şifa olarak sunulsa da Platon'a göre aslında belleğin bir zehridir. Kral Thamus ise Tanrı Theuth'a, yazının iddia ettiği gibi hafızanın bir ilacı olmadığı, “kargacık burgacık izleri” ile ancak hatırlatmanın bir ilacı olabileceği cevabını verir. Bununla birlikte Kral Thamus, bir sanatın – bir *tékhnē* olarak (Aristoteles, 2014, s. 37) – zehir veya şifa olarak değerinin de yaratıcısı tarafından değil kendisi tarafından verilebileceğini ima eder (Platon, 1943, s. 111). Platon fayda ve zararı aynı anda tahayyül etmez. Ona göre bir şeye değer biçmek, ne olduğuna karar vermek gereklidir. Bu nedenle Platon öncelikle yazıya biçilecek değerlerin kaynağına odaklanır. Bu karar da ancak hükümdara veya “filozof kral”a ait olabilir. Yazıya şifa veya zehir değeri biçebilecek olan işte bu hükümdardır.

Bu hikâyede Platon herhangi bir ikiliğe veya belirsizliğe imkân tanımaz. Öte yandan tam da bu belirsizliği örtme girişiminde *pharmakon* kendisini gösterir. Konuşmanın dikotomik unsuru olarak yazıyı işaret etmesi (Platon, 1943, s. 113), özneye ilişkindir. Özne olmadığı konuşmayı ikame eder (Küçükalp, 2008, s. 284). O halde yazı zehir potansiyeli ile hakikate erişebilecek özneyi ve dolayısıyla hakikatin kendisini tehdit eder. Bu potansiyelin somut varlığı aynı zamanda Platon için hakikatin ontolojik problemini çözerek varlığını garanti etmesi açısından farmakolojiktir.

Derrida da benzer şekilde ilk olarak kurulan bu karar mekanizması üzerinden yazıdaki *pharmakonun* izini sürer. Kral Thamus'un bir *pharmakon* olarak yazıyı reddetmesi ve küçük görmesi değere yönelik alınan karar bakımından *pharmakonu* açığa çıkarır. Egemenliğinin kaynağı, yazının yokluğunda buyruğunun öznesi ile olan irtibatında saklıdır. Yazı, konuşan öznenin karşısında ikinci plandadır (Derrida, 1981, s. 76). Tersten ifade edilecek olursa konuşan öznenin egemenliğini sağlayan ve aynı zamanda onu tehdit eden bir *pharmakon* olarak yazıdır. Derrida, Platon'un farklı metinlerini ikinci ve üçüncü okumaya tabi tutarak sabitliği bozan bir yapı-söküm stratejisi ile metinlerdeki *pharmakonu* takip eder (Brogan, 1989, s. 7-8).

Derrida'ya göre (1981) Batı dillerinde *pharmakon* üzerine yapılan çeviriler onu basit unsurlarından birine indirgemıştır. Bu yorum her ne kadar

onu tahrip etse de aynı zamanda erişimine de engel olarak kendi rezervinde korunmasını da sağlayan bir etki yaratmıştır (s. 99). Bu tespitten hareketle Derrida, *pharmakonun* kaynağına dönerek Platon metinlerindeki farklı anlamlarının izini sürer. *Protogoras*'ta *pharmaka* ile bir yandan iyi gelen (*agatha*) ve diğer yandan acı veren (*aniara*) şeyler olarak ele aldığı; *Philebos*'ta ise bir yandan sonunda çıldırtacak seviyede haz veren diğer yandan iyileştirici bir şifa olarak bahsedildiğini tespit eder (Derrida, 1981, s. 99). *Phaidros*'ta Platon *pharmakona* hiç değinmemiş olsa da diğer metinleri ile ikinci bir okuma yapıldığında Derrida *Phaidros*'taki yazının *pharmakonun* zehir vasfı ile örtüştüğü düşüncesindedir. Böylelikle yazının farmakolojik vasfı da açığa çıkmış olur. *Phaidros* üçüncü kez tekrar okunduğunda bu kez yazının şifa vasfının baştan beri orada olduğu görülür. Yazı belleğin potansiyel bir zehri olsa da hatırlama için bir şifa olduğu Kral Thamus tarafından da kabul edilir (Platon, 1943, s. 111). Derrida'nın, şifanın varlığını karşıtı (zehir) ile gün yüzüne çıkartması sabit bir karşıtlık rejimi oluşturmaya çalıştığı anlamına gelmez. Bilakis Derrida, sabitlenemeyen, karar verilemeyen sürekli hareket halinde olan bir "oyun" olarak *pharmakon* kavramsallaştırır. Ona göre *pharmakon* farkın – bir ürünü olarak – *différance*dir. Tüm karşıtlıkları kendi rezervi içinde tutar (Derrida, 1981, s. 127). Bu çalışmada da *pharmakon*, karşıtlıklarından öte bu karşıtlıkların heterojen şekilde dağıldığı bir alan olarak ele alınmış; yazı ve yazıdan hareketle edebiyatın farmakolojik alanı içerisinde yer alan minör edebiyat üzerinden negentropik imkânların izi sürülmeye çalışılmıştır.

2. *Pharmakon*, Yazı ve Edebiyat İrtibatı Üzerine

Derrida, *pharmakon* kavramını Platon'un yazıya ilişkin diyalogundan hareketle ve yazıya içkin olarak ele alır. Bu hali ile yazının her kategorisinin veya biçiminin de bir yönüyle *pharmakon* ile ilişkili olabileceği düşünülmelidir. Edebiyat da başta formu veya biçiminden hareketle bir yazı olarak ve bunun da ötesinde bu bölümde ele alınacak söylemsel özellikleri bakımından farmakolojik alan içerisinde tartışılabilir. Böyle bir iz sürme için edebiyat üzerine yürütülen kuramsal tartışmalara dönmek faydalı olacaktır.

Edebiyat hiç şüphesiz yazının kadim biçimlerine göre çok yeni bir "biçimi"dir. Tzvetan Todorov (2011), edebiyatı – belki de modernite ve modern pratiklerle birlikte düşünülebilecek şekilde – 18. yüzyıldan itibaren konuşmaya başlar (s. 9). Todorov, edebiyatın gündeliğine dikkat çeker: edebiyat, kamusal mekanlardaki gündelik ilişkilerde fakat "kendiliğinden" oluşmuştur (Todorov, 2011, s. 11). Bu kendilik niteliği hem o zamana kadarki dışarıdan içeriye doğru üretilen anlamın yönünü değiştirmesi yani anlamın içeriden dışarıya doğru üretilmesi bakımından hem de bu vasfı ile ilişkili olarak yeni irtibat imkânları yaratması bakımından devrimci olarak sınıflandırılabilir. Öte yandan bu devrimci niteliği ile birlikte halen bir yazı olarak

dışarıdan anlamsal bir dayatmaya da açıktır. İşte bu gerilim farmakolojik alana açılır.

Edebiyatı gerçeğin bir taklidi, bir çeşit kurmaca olarak ele alan Platonik denilebilecek yaklaşımı edebiyat kuramcıları reddederler. Terry Eagleton (2014) edebiyat eserleri üzerinde yaptığı metinsel incelemede bu yaklaşımın doğrulanamayacağını göstermeye girişir (s. 16). Todorov ise karşı çıkışını edebiyatın “güzel” ile olan ilişkisini ön plana çıkararak kurar. Edebiyatın ortaya çıktığı 18. yüzyılda “güzel” ve “güzel sanatlar”ın kavramsal dönüşümüne ve bu dönüşümde güzel ve edebiyatın ilişkisine dikkat çeker (Todorov, 2011, s. 14, 17). Güzel, yarım yüzyıllık bir dönemde sanat eseri içindeki araçsal vasfını bir kenara bırakarak kendi içine yönelmiştir. Bu kavramsal dönüşüm edebiyatı henüz doğum aşamasında yakalamış ve edebiyat dilinin inşasında belirleyici olmuştur. Northrop Frye, dilin bu yönlü kullanımının dışarıdan yüklenen anlamları dışlayarak kendi içinde yapısal bağlantıları kurmayı öncellediğini belirtir (Todorov, 2011, s. 19). Böylelikle edebi eser dışarıdaki temaya ilişkin bir iddiayı doğrulama kaygısına düşmez. Mesajını içinde üreten ve dışarı açan, böylelikle anlamı da [dışarıdaki için] belirsiz kılan bir ilişki kurar. Gregory Jusdanis de edebiyatı benzer bir belirsizlikte ele alır. Edebiyat bir yandan siyasi ve ekonomik süreçlere maruz kalmış bir toplumsal kurum diğer yandan da “düzanlamsal kısıtlamalardan arı” [yalnızca] “kendi içinde bütünlüklü bir kozmos” yaratır. Doğruluk iddiası ve hakikatleri bu alan ile sınırlıdır (Jusdanis, 2012, s. 13). Jusdanis’in bu ifadesi, Frye’in yukarıdaki ifadesi ile benzer olarak dış anlamı reddetmemekle birlikte bunun ikinci planda olduğunu teyit eder. Başka bir ifade ile anlamın ekseriyetle Platonik şekilde dıştan içe değil, içten dışa doğru kurulduğu söylenebilir. İrtibat sınırına yönelik kurulan böylesi bir ters yüz ediş bir yandan sonsuz tekil irtibat imkânı oluştururken diğer yandan edebiyat alanını tümünden işgale girişen tümel “bir” irtibat potansiyeli barındırır. Bir yandan “gündelik gerçeklik ve hayal dünyası arasında ayırım yapılabilmesine, alternatif insan ilişkileri ve siyasal kurumların hayal edilebildiği bir insan pratiğine” (Jusdanis, 2012, s. 14) diğer yandan gerçeklik ve hayal dünyasını flulaştıran, bu kurumlardan birinin “edebiyatı kendi içinde eritmeye çalıştığı” (Jusdanis, 2012, s. 14) bir işgal potansiyeline imkân tanır.

Edebiyatın biçimsel ve işlevsel nitelikleri haricinde içerik dönüşümünün de potansiyelin açığa çıkmasında belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Georg Lukács (2003) bu dönüşümü – roman üzerinden – hayatın bütünselliğini ve buna içkin olan anlamı sorunsallaştıran “epik bir dönüşüm” ve “aşkın bir yurtsuzluk ifadesi” olarak ele alır. (s. 12, 64). Romanda, destanların toplumun en üstün vasıfları ile kuşatılmış epik kahramanları yerine böyle bir toplumsal temsil kaygısı taşımayan ve “kahraman” olmayan kahramanlar yer alır. Lukács’ın dikkat çektiği bu yeni içerik, romandaki – ve genel olarak edebiyattaki – anlam belirsizliğini desteklemekle birlikte ve bunu aşarak toplumsal homojenlik kurgusunu da alaşağı eder. Roman, anlamı

dışarıdan verili olarak almaz; “ütöpik” bir çaba ile içeriden kurar (Lukacs, 2003, s. 14). Ütopya, toplumsal bütünlüğü değil roman ile sınırlı kalacak şekilde içeriksel bütünlüğü kurmaya yöneliktir. Ütopya bilakis dış anlama ve onun gerçekliğine yarattığı imkânsızlıkla meydan okur. Böylelikle bütünsel tasavvuru yıkarak heterojen olana ve minöre alan açar.

Edebiyat, yukarıda bahsedildiği şekilde yazıyı içe, metnin kendisine yöneltmesi ve kurduğu heterojenlik ile çok önemli bir kırılma yaratır. İşlevi konuşmayı ikame etmek olmayan ve iletinin kendisine çekildiği tarihsel uğrakta yazı, insan ile kurulan Platonik irtibatını da koparmış ve yazının müstakil farmakolojik hareketine alan açılmıştır. Artık “metnin dışında hiçbir şey yoktur (*il n'y a pas de hors-texte*)” (Derrida, 1997, s. 158). Bir başka ifade ile “metin-dışı – içerik – yoktur” (Derrida, 2014, s. 242). Heterojenliği de bu alan içindeki sonsuz irtibat imkânı ile ilgilidir.

Öte yandan bu farmakolojik alan biçimsel bir işgal potansiyelini de beraberinde getirir. Edebiyatın biçimci yorumu üzerinden bu işgal girişiminin temellerini takip etmek mümkündür. Biçimci yaklaşıma göre edebiyat dışsal bir formasyon ile değil içsel bir biçim üzerinden düzenlenir (Eagleton, 2014, s. 17). O halde edebiyat, diğer formları baskılayan bir form ile bu kez içeriden dışarıya açılan ve Platonik değil ama tümel bir irtibat kurarak homojen bir işgal girişimini de kendi içinde saklı tutar. Hatta Eagleton (2014), Roman Jakobson’un edebiyatı, gündelik konuşma karşısında şiddetin örgütlenmesi olarak tanımladığını aktarır. Bu anlamda biçimciler, edebiyatın bir çeşit “yadırgatma” ve zor ile dili bozarak tersyüz ettiğini savunurlar (s. 16, 18-19). Her ne kadar biçimci yaklaşım edebiyatın farklı bağlamlarından yalnızca biri olsa da bu bağlam *pharmakonun* işgal potansiyelini açığa çıkarması bakımından önemlidir.

Nitekim edebiyat, uluslaşma süreçlerinde, dil birliğinin ve anadilin inşasındaki temel kurucu unsurlardan birisine dönüşmüştür. Tümel bir söylemin ve bu söylem tarafından belirlenen biçimin (Todorov, 2011, s. 21), diğer biçimleri dışlayarak farmakolojik alanı büyük oranda işgal etmeye giriştiği söylenebilir. Bu girişim – yazıya değer biçme ile Kral Thamus’un iktidarının ilişkilmesi gibi – milliyetçi bir söylemin edebiyata türsel bir değer biçmesi ile ilişkilidir. İktidarın (majörün) değer yargılarıyla kurulan hegemonik söylem ve “varsayımlar” (Eagleton, 2014, s. 30) ile edebi eserin “değer”ine karar verilir ve ulusal bir “edebiyat kanonu” oluşturulur. Bir söylemin baskısı altında olsa dahi, iletisinin eğilimi edebiyata içsel olarak kendi içine dönüktür. Baskının zayıfladığı anda kendisine yönelir. İktidarın söylemsel işgalini kendi içinde eriterek bozar ve başka bir form ile yeniden açığa çıkarır. Böylelikle, dışarıdan dayatılan mesaj, amacının tam zıttı olarak içeride yeniden kurgulanıp açığa çıkabilir. Etki kaygısına bağlı olarak etkisini yitirmiş ulusal edebiyat kanonu böylesi bir anda değerini de yitirme gibi varoluşsal bir risk altına girer.

Bu noktada edebiyatın, uluslaşma ve kanonlaşma ile dönemsel irtibatını derinleştirmek faydalı olacaktır. Uluslaşma, kimliksel bir yıkım değil kimliksel bir dönüşüm sürecidir. Daha önceki etnik veya mezhepsel kimlikler yerine daha geniş bir coğrafyada ortak yaşam pratiklerinin hayal edildiği milli bir kimlik kurma girişimidir. Kendinden öncekilerden farklı olarak iktidarını zor üzerinde değil işte bu [hegemonik] pratikler üzerinde gerçekleştirir (Jusdanis, 1998, s. 79) ve tüm mensuplarını bu milli özne ve pratiklerine davet eder. Majör olan anadil ve anadil edebiyatı bu süreçte, ulus mensuplarının ortak dilini oluşturması ve ortak pratikleri gerçekleştirebilmesi; ulusal edebiyat kanonu da bu pratikleri yönlendirmesi ve yönetmesi açısından oldukça kıymetli ve işlevsel olarak görülmüştür. Miroslav Hroch (2011) edebi dil ile gerçekleştirilen “kültürel üretimin” modern milleti oluşturmada kurucu unsurlardan birisi olarak belirler (s. 30, 58). *Avrupa’da Milli Uyanış* isimli kitabında devrimsiz bir model olarak ele aldığı Finli, kısmen gecikmiş bir model olarak ele aldığı Estonyalı millileşme hareketlerini Edebiyat Toplulukları üzerinden takip etmiştir. Nihayetinde Hroch, ulusal edebiyatı dilin millileştirici üst yapısal bir unsur olarak yorumlar. Hroch’a göre edebiyat, tarih, folklor gibi üstyapısal vasıflardan arı bir dil, halk kitlelerini bir araya getirmekte yetersiz kalacaktır (s. 284).

Bu anlamda edebiyat kanonu, eserleri edebi olarak değerlendirmekle yetkilendirilmiş bir kurum olarak işlev görür. Genel anlamda kanon, referans bir değerler kümesi, bir liste veya koleksiyondur. Genel yasalar, kurallar, prensipler ve kriterler bütünüdür (Abate, 1999, s. 107). Edebiyat kanonu dışsal bir değerler ve kurallar kümesine, bir sabitlik rejimine atıf yapar ve uluslaşma sürecinde bu değer ve kurallar çoğunlukla ulusal kimlik ve bu kimliğin taşıyıcısı kurumlarla (ideoloji, siyaset, ulus-devlet) bütünleşmiştir. Özellikle geç modernleşen toplumlarda bu ilişki üzerine birçok çalışma mevcuttur (Kučinskienė, Šeina, & Speičytė, 2021), (Grönstrand, Heede, Heith, & Lönngren, 2015), (Belge, 2004). Kanonun çağdaş yorumları her ne kadar kurallar bütünü bu ilişkinin dışına çıkarmaya, farklı kimliklere açılmaya (Heede, 2015) girişse de “kimliğin imkânsızlığı” krizi ile yüzleşerek “klasik koleksiyondan daha büyük ancak edebiyatın tüm gövdesinden daha küçük” akt. (Dijk, 1999, s. 122) vb. belirsiz tanımlamalarla veya “farklı anlarda, farklı durumlarda ve farklı insan grupları için farklı bir görünüm alabilen saygın edebi eserlerin bir koleksiyonuna atıfta bulunan metaforik bir kavram” (Dijk, 1999, s. 122) vb. etik tartışmaya açılarak sonuçlanır. Her ne şekilde olursa olsun kanon, sabitleyici unsur olarak majörle (bulunduğu dönemin majörü ile) temas halindedir. Bunu da “etki kaygısı” ile başarır. Harold Bloom (1994) yirmi altı yazar üzerinden oluşturmaya çalıştığı Batı kanonunda etki kaygısının belirleyici bir unsur olduğu görüşündedir. Bir edebi eser kendisinden önceki “temel” eserler ile agonistik bir ilişki içerisindedir. “Kendine ait bir zaman ve yerde” aynı zamanda “etki kaygısıyla mirası ile birleşmesi gereken bir özgünlükte” durmaya çalışır (s. 11-12). Bu denge miras

lehine bozulduğunda kanon, yeni eserler için homojenleştirici bir unsura dönüşür. Bu anlamda özellikle geç modernleşen toplumlarda milliyetçi edebiyat tarafından ele geçirilmiş olan edebiyat kanonu edebiyatın farmakolojik zeminini de homojenleştirerek içeriden dışarıya tümel bir irtibat açmaya çalışır. Jusdanis (1998), kanonun ulusal tarihi anadilde kaydettiğini ifade eder. Bu kayıt aynı zamanda bir inşadır. Kanon, milletin mensuplarına bir yandan – Benedict Anderson’un kavramsallaştırmasıyla – “hayali bir cemaat” tecrübesi yaşatırken diğer yandan o milletin değerlerinin referansı olarak milli kimlik üretimine katkı sağlar (s. 79). Edebiyat kanonu bir değerlendirme kurumu olarak referans eserleri de bünyesinde barındırmak zorundadır. Edebi olarak kıymetli olan bir eser kıymetini, kıymetlendirilmemiş olandan hareketle edinecektir. Bu zorunluluk, “kıymetsiz” olarak nitelendirilen – veya “kıymetli” olarak kanona dahil edilmemiş – eserlerin tutulmasından daha çok majörden kaçış çizgilerini ve tekil irtibat imkânlarının tutulması açısından edebiyatın içindeki *pharmakon*u da korumaya almıştır. Nitekim “değerler”in aşındığı tarihsel uğrakta bu imkânlar gün yüzüne çıkacaktır.

20. yüzyıl başı itibari ile geç modernleşen ve uluslaşan toplumlarda uluslaşmanın getirdiği milliyetçi ideoloji ile edebiyat arasındaki ilişki Batı edebiyatındaki örneklerine göre de belirgin farklılık göstererek neredeyse başka bir yazına müsaade etmeyecek şekilde derinleşmiştir. Fredric Jameson (1986), geç modernleşen toplumlardaki edebiyatı bu yönüyle “ulusal alegori” olarak kavramsallaştırır (s. 65). Bu toplumlarda edebiyatın içe dönük iletisini tamamen yitirdiği ve alegorik unsurlarla bezeli milliyetçi mesajların dış anlamlarına teslim olduğu görülür. Başka bir ifade ile edebiyatın farmakolojik alanı tümel milliyetçi bir irtibat ile işgal edilir. Ne var ki, 20. yüzyılın ortasında özellikle modernitenin krizi ile birlikte bu derin ilişki de zayıflamıştır. Büyük anlatıların etki gücünü yitirdiği bu dönemde kimlik inşası için de ulusal edebiyat değil popüler kültür araçları daha işlevsel olmaya başlamıştır. Bu tarihsel uğrakta ilk önce özünü sonrasında işlevini, etkisini ve dolaylı olarak “değer”ini yitiren edebiyatın kriz hali farmakolojik zemininin tekrar gün yüzüne çıkmasını sağlamış; minör tekil imkânların bu zemindeki hareketine alan açılmıştır.

3. Minör Edebiyat

Minör veya azınlık yalnızca, hukuki olarak çoğunluk karşısında korunmaya çalışılan bir kimliğe atıf yapmaz (Baker, 2011, Storytel Sürümü, s. 571-572/743). Ulus Baker (2011, Storytel Sürümü) minörün Latince *minoritas* (yetişkin olmayan) anlamını ön plana çıkarır. Majör, sayısal çoğunluğundan bağımsız olarak “batılı, beyaz, yetişkin, iş gücü sahibi erkek”tir; bir “azınlıklar çoğunluğudur” (s. 572/743). Gilles Deleuze (2013) de azınlık ve çoğunluğun niceliksel unsurlarla değil, sabit bir model [kimlik] ve sabitlenemeyen bir oluş ile ayrıştığını savunur. “...azınlığın modeli yoktur, o bir oluştur, bir süreçtir”

(s. 183). “Onları birbirinden ayıran, sayıya ait iç ilişkinin oluşturduğu, çoğunluk şikkında, sonlu veya sonsuz bütün ve her zaman sayılabilirliktir” (Deleuze & Guattari, 1993, s. 105). Azınlıklar ise “belitselleşmeyen, sayılamayan ‘flu’ bütünleri,” meydana getirir (Deleuze & Guattari, 1993, s. 106). Minörün sayı ile irtibatı işte bu modelleme ve kimliklen(dir)me ile kopar. Ulus Baker ve Elif Şafak (2011), azınlığın sabit bir kimliği değil o kimliğe yönelik bir arayışı işaret ettiğine dikkat çekerler (s. 203). Bu durum sabitlenemez “çocuk” minör ile sabit “yetişkin” majör arasında bir ebeveynlik ilişkisi inşa eder. Minörün hiçbir zaman sabitlenemeyen kimliği, yetişkin olamayan bir çocuk konumudur. Klossowski, bu çaresiz arayışın ve “kimliğin imkânsızlığı” halinin minöre içsel ve arızı olduğu görüşündedir (Baker & Şafak, 2011, s. 210). Buna karşın kimliğin imkânsızlığı minörün bir başka imkânına kapı aralar. Ruhtan Yalçiner (2015) minörün sabitlik krizini “kim?” soru kipi ile aşmayı önerir: [Kimlikten farklı olarak], “*kim*’lik, zamanın ve mekânın oluş vasfının, insanın varoluşu üzerinden yürüttüğü bir soruşturmanın sözcülemine (*enunciation*) dönüşme sürecidir... kim’e dair soru kipinin her daim açık bırakılan, oluşu ören bir aktarımlar sistemidir” (s. 154-155). Bu arızı durumun tespiti ve *kim*’liğin oluşsal niteliği minör edebiyat – veya edebiyatın minörleşmesi – için önemlidir. Salınımı içinde taşıyan edebi eser kimliksizleşme ile veya *kim*’likleşme ile farkın görünümüne ve sonsuz tekil irtibat imkânına açılır.

Bu bağlamda minör edebiyat çoğunluktan öte yetişkin olan edebiyatın, majör edebiyatın veya anadil edebiyatının karşısındadır. Öte yandan bu karşıtlık farmakolojik zemin içerisinde kavranmalıdır. Majör ile vardır; onun içerisinden çıkar, onu biçimsel olarak tahrip etme potansiyeli barındırır. Belki de edebiyattaki ölçüt sorununun kendisi minör edebiyat için bir ölçüte dönüşür. Deleuze ve Guattari (2000) minör edebiyatın bu konumunun belirleyici olduğu görüşündedirler: Minör edebiyat alternatif bir biçim ile bir azınlık dilinin edebiyatı değil, azınlığın anadili kullanarak yaptığı edebiyattır. Franz Kafka’nın Almanca metinlerinden hareketle – minör edebiyatın, dili, “tuhaf” kullanım yolu ile yersiz-yurtsuzlaştırdığı görüşündedirler (s. 25). Kafka’nın iki seçeneği vardır, Almancanın yapay olarak zenginleştirilmesi ki, bu halkın dilinden uzak olacak ve nihayetinde yeniden yerli-yurtlulararak Siyonist bir siyasal çözüme teslim olacaktır ya da bütün sefaleti ile tuhaf Prag Almancasını icat ederek yersiz-yurtsuzlaşmayı kesintisiz şekilde ilerletecektir (Deleuze & Guattari, 2000, s. 29)¹. Böylece,

¹ Deleuze ve Guattari’nin Kafka’nın edebiyatını minör-majör ilişkisi içerisinde ele almasının yetersiz olduğunu; Kafka’nın edebiyatının bu ikiliğin ötesine uzandığını (kendi zamanının küçük Çek edebiyatı, ultra-minör Alman, Alman Yahudi, Çek Yahudi edebiyatları vb. ile ilişkili olduğunu) savunan çalışmalar bulunmaktadır: Bknz. (Tuckerová, 2017)

anadilin baskılama aygıtlarını oluşturan ve azınlığı unutturan koşullar, diğer yandan dilin yersiz-yurtsuzlaşması yolu ise temas imkânlarını artırarak hatırlatıcı koşulları da kendisi ile birlikte inşa etmiş olur (Bernard Stiegler'den hareketle (2013, s. 19) edebiyatın içinde anamnezi-hipomnezi ikiliği aynı anda ve birbirini besleyecek şekilde açığa çıkar). Minör, edebiyatı biçimsel olarak bozarken dışarıdan içeriye yönelen majör anlatıları yadsıyarak ve iletiyi edebiyatın içine çekerek kendi kayıp konumunu gün yüzüne çıkarır. Reda Bensmaia (1994), Kafka'nın insanların "Edebiyat" dediği oyunu oynamayı reddettiğini belirtir. Kafka'ya göre edebiyat yeni bir hikâye anlatma arzusu veya etki kaygısı ile "ustaların" yaptıklarına göre [kanona göre], biçimsel bir restorasyon meselesi de değildir. "[Minör edebiyat], 'Edebiyat' sorununu ilk kez radikal bir şekilde içinden geçen güçlere ve farklılıklara (sınıf, ırk, dil veya cinsiyet) açan ... yeni bir yazı rejiminin yaratılmasıdır" (s. 214).

Azınlık yazarı "edebiyatçı edavatına" sahip değildir. Buna kayıtsız olduğu ölçüde azınlıklaşır ve hayatın en özel sorunlarını politikleştirir (Baker, 2011, Storytel Sürümü, s. 578/743). Ulusal kanonik edebiyatın özel-kamusal alan ayrımını reddederek kamusal majör sorunları çeperine alır. Bir özel mekân olarak ev kamusal mekân olarak sokakla hemzemin olur. Anadil edebiyatında "bireysel" olarak kodlanan meseleler, minör edebiyat ile kamusallaşır ve siyasallaşır. Bu mekânsal mücadele edebiyatın içinden dışarıya doğru açılarak dış anlam dayatmalarına meydan okur. Bu girişim yine de sisteme dışsal olarak üretilen bir muhalefet değildir. Damian Sutton ve David Martin-Jones bu minör hareketin bilakis sistem içinden geldiğini belirtirler. Minör olan majörü, majörün dilini kullanarak istikrarsızlaştırır (2013, s. 73).

Minör edebiyat, özel meseleyi toplumsal mesele olarak kavraması açısından politiktir. Uzamsal sınırlarını da bu bağlamda yeniden çizer. Deleuze ve Guattari (2000), minör edebiyatın küçük mekanlar yolu ile bireysel meseleleri politikleştirdiğini belirtirler (s. 26). Ev gibi özel bir mekân, minör edebiyat için sokak veya meydan gibi kamusal bir mekân olarak kavranır. Mekân üzerinden gerçekleşen kamusal dönüşümü, sokak veya meydanadaki toplumsal değerlerin evi işgal etmesi değil, bilakis evin gündelik sorunlarının politikleşerek yeni bir toplumsal değer inşasına katılmasıdır. Anadilin uzamsal bir ayrım ile "özel alan" olarak kodlayarak içindekileri göz ardı ettiği "minör" meseleler, politikanın temel konusuna, hatta bir ölüm-kalım meselesine (Deleuze & Guattari, 2000, s. 26) dönüşür. Bu dönüşüm rollerin tersyüz olması (minörün majörleşmesi, majörün minörleşmesi) değildir. Minör edebiyat son kertede kolektif bir değere bağlanır. Anadil edebiyatının ulus kimlik inşası ile sabit değerler kümesine işaret ettiği,

Öte yandan bu çalışma, temelde minör edebiyatın arkeolojisine değil bu ilişkinin sağladığı negentropik imkânların açığa çıkarılmasına odaklandığı için bu tartışmaya yer verilmemiştir.

çağırdığı edilgen “özne” yıkılarak içeriden dışarıya açılan kolektif düzlemler oluşturur. Böylelikle edebiyat istemsizce fakat eğilimi bakımından bir kez daha kendine yönelir.

4. Disiplinlerarası Bir Kavram Olarak Entropi

Bu çalışmada bahsi geçen farmakolojik zemin Antik Yunan’dan miras alındığı şekilde zehir ve şifa gibi etik bir tartışma üzerine değil ontolojik bir zemin üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Buna imkân veren fenomen, kavramsal olarak *pharmakon* gibi kadim bir geçmişe sahip olmayan termodinamik disiplininin “keşfettiği” entropidir (*entropy*). Bernard Stiegler, Derrida’dan miras aldığı *pharmakon* entropi ile ilişkili şekilde kavramsallaştırmaya çalışan en önemli düşünürlerden birisidir. Stiegler, 2018’de yayımlanan kitabı *The Neganthropocene*’de² Erwin Schrödinger’in *What is Life* isimli çalışmasından hareketle entropiyi, yaşamı yalnızca biyolojik değil aynı zamanda teknik ve inorganik bir mesele olarak ele aldığı kendi organoloji kavramlaştırması içine yerleştirir. Entropi bu bağlantıyı sağlayan kurucu bir unsurdur. Stiegler, Schrödinger’i takip ederek (Schrödinger, 2013, s. 71-73) entropiyi yaşamın düzensizliğinin bir ölçütü olarak kavrar (Stiegler, 2018, s. 127-128; 141-142). Öte yandan bu kavrayış (düzen ve düzensizliğin ne olduğu) entropiyi halen bir etik tartışmaya çekerek entropinin “objektif” bir değişkene bağlanamamasına neden olması açısından hatalıdır. Bu bölümde entropinin termodinamik anlamından başlayarak *pharmakona* bağlanan hat, düzen değil fakat bilgi ile kuvvetli irtibatı üzerinden kurulmaya çalışılmıştır.

Entropi, varlığı bir şekilde “keşfedilen”, anlaşılması ise bir hayli zaman alan termodinamiğin en tartışmalı fenomenlerinden veya değişkenlerinden birisidir. İlk olarak 1824 yılında Fransız mühendis Sadi Carnot (Çengel & Boles, 2006, s. 300) tarafından teorik bir makinenin maksimum veriminin 1 olamayacağı; başka bir ifade ile hiçbir makinenin hiçbir zaman tam verimle çalışamayacağını (daha sonra entropinin en düşük sıfır olabileceği, entropinin en ideal teorik koşulda dahi azalamayacağı olarak kavramsallaştırılacaktır.) tespiti ile bu fenomen varlığını göstermiştir. Kelvin–Planck ve Clausius ise takip eden yıllarda bu tespiti bir termodinamik “kanun” (termodinamiğin ikinci kanunu) olarak ifade etmişlerdir: Bir ısı motoru yalnızca bir rezervuardan ısı alışverişini yaparak çalışamaz (Çengel & Boles, 2006, s. 301). Entropi, aslında Clausius’un uydurduğu bir isimlendirmedir. Kendisi Yunancada dönmek, dönüşmek anlamında kullanılan *entropie* (Hoad, 1996, s. 151) kelimesi ile enerji (*energy*) kelimesini birleştirmeyi (*entropy*) ve böylelikle formüle ettiği fenomeni evrensel bir şekilde ifade edebilmeyi

² Stiegler bu isimlendirmeyi Negatif Entropi (Negentropi) ve Antroposen kavramlarını birleştirerek yapmıştır.

hedeflediğini belirtir (Ben-Naim, 2007, s. 7)³. Clausius entropiyi yalnız olarak değil entropi değişimi olarak formüle eder. Formüle göre sistemin bir birim entropi değişimi, sistemdeki bir birim ısı transferinin sistem sıcaklığına oranıdır ($\Delta S = \Delta Q/T$) (Deutscher, 2008, s. 62). Bu yeni değişkene göre termodinamiğin ikinci kanununu şu şekilde ifade etmek de mümkündür: “Bir süreç boyunca kapalı bir sistemin entropisi her zaman artar veya tersinir bir işlem gibi sınırlı durumlarda sabit kalır ($\Delta S \geq 0$)” (Çengel & Boles, 2006, s. 336).

Öte yandan entropik eşitsizlik ($\Delta S \geq 0$) aslında Carnot’un peşine düştüğü verimsizliği destekleyen tüm insanlığın tüm tarih boyunca tecrübe edebildiği bir “kabul”e işaret eder. Cam kırıldığında dağılır, bir damla mürekkep suyun rengini geri dönüş olmayacak şekilde tamamen değiştirir. Canlılar bir süre sonra ölür ve bedenleri doğaya karışır... İnsanlığın bu tecrübelerinin aksi hiçbir zaman hiçbir şekilde görülmemiştir. Termodinamik olarak ise bu tecrübenin ifadesi – aynı zamanda ikinci kanunun yine başka bir ifadesi – şu şekildedir: “Net etkisi yalnızca ısının soğuktan sıcak bir cisme aktarılması olacak şekilde hiçbir süreç yoktur” (Ben-Naim, 2007, s. 5). Clausius da aslında bu tecrübenin böyle olduğunu gösterir; neden böyle olduğunu gösteremez.

Nihayet Ludwig Boltzmann neden sorusunun yanıtına daha mikro seviyeye, moleküler veya atomik seviyeye inerek yaklaşmaya çalışmıştır. Boltzmann, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaptığı çalışmalarda her ne kadar kendisine kuvvetli eleştiriler yöneltilmiş olsa da bir gazdaki ısı transferinin, gazın kendisini oluşturan moleküllerin hareketinden kaynaklandığını iddia etmiştir (Deutscher, 2008, s. 9). Bu iddia, ısının bir çeşit akışkan olarak görüldüğü o dönem için (Ben-Naim, 2007, s. 4) devrimsel bir yaklaşımdır ve entropiyi de bu kez değişimi olarak değil yalnız olarak formüle edecek yeni bir yol açmıştır. Boltzmann istatistiğe dayalı kendi mezar taşında da yazılı olan aşağıdaki ünlü entropi denklemini ortaya atar (Ben-Naim, 2007, s. ii):

$$S = k \cdot \log W$$

Entropiyi yalnızca sistemin farklı dizilimlerinin sayısı ile ilişkilendiren bu denklem birçok açıdan radikaldir. İlk olarak mekanik unsurlar tamamen denklem dışına çıkarılır ve entropi salt istatistiğin konusuna dönüştürülür. Bu anlamda bir sürecin gerçekten de entropisinin azalması imkânsız değildir. Ancak milyarlarca yıl boyunca tecrübe edilemeyecek kadar, olasılık dışı sayılabilecek kadar, küçüktür. Ayrıca bu denklem entropinin klasik denklemindeki gibi entropiyi farkı olarak (ΔS) değil yalnız,

³ Clausius’tan sonraki çalışmalar ise entropinin bir dönüş olmadığını, bilakis zamansal bir ilerlemeye işaret ettiğini ortaya koymuştur. Bknz. (Ben-Naim, 2007, s. 208): “*Is the Second Law Intimately Associated with the Arrow of Time?*”

kendisi olarak (S) formüle eder. Böylelikle entropi artık bir hal (durum) fonksiyonu olarak incelenebilir. Bu önemlidir, çünkü Clausius'un ortaya koyduğu şekilde problemin ne olduğunun ötesinde nasıl olduğu ve neden olduğu ile ilgili de düşünebilmeye alan açar.

O halde bu noktada entropinin bir durum olarak neye karşılık geldiğine biraz daha yakından bakılabilir. Boltzmann'ın tanımından hareketle bir sistem uzamsal bir makro-duruma karşılık gelir. Bu anlamda bir kutu, bir oda, bir kent birer makro-durumdur. Bu sistemlerin içerisindeki bileşenlerin (moleküler seviyede) her bir durumu (pozisyonu, hızı) ise bir mikro-durumdur. Bu durumda entropinin artışı ve ikinci kanun, herhangi bir süreçte sistemin mikro-durumlarının sayısının artması eğiliminin kaçınılmaz kesinlikte olmasıdır. Bir – makro durum olarak – kutunun büyüklüğü artırıldığında bileşenleri (hava molekülleri), belirli bir bölgede toplanmak yerine kutunun tamamına yayılma eğiliminde olacaktır. Bu matematiksel olarak böyledir, çünkü böyle olma olasılığı kaçınılmaz kesinlikte olabilecek kadar yüksektir. İstatistiksel matematik ve termodinamik konularında çalışmaları bulunan Arie Ben-Naim, *A Fairwell to Entropy* ve *Entropy Demystified* isimli kitaplarında bu olasılıkların kesinlik denilebilecek seviyede olduğunu matematiksel büyüklük olarak gösterir. Bu anlamda, Clausius'un entropi değişimi ile ortaya koyamadığı nedensellik, entropinin bir hal fonksiyonu olarak tanımlandığı noktada ortaya çıkar.

Boltzmann'ın entropi ile ilgili istatistiksel yaklaşımının bir diğer sonucu entropinin bilgi ile olan ilişkisinin ortaya çıkmasıdır. Yine kutu örneği ele alınacak olursa kutudaki herhangi bir molekülün yerinin ve/veya hızının biliniyor olması, olası hallerin sayısını (mikro-durum sayısını) azaltması bakımından sistemin (makro-durumun) entropisini azaltıcı etkiye sahiptir. Entropi ve bilgi (*information*) ilişkisi üzerine çalışan Claude E. Shannon geliştirdiği bilgi kuramında (*information theory*) bir sürecin sonuçlarına dair süreçteki cevap seçeneklerinin dağılımının (p_1, \dots, p_n) bir fonksiyonu olarak entropiyi (H^4) önerir (Ben-Naim, 2008, s. 111):

$$H(p_1, \dots, p_n) = -K \sum_{i=1}^n p_i \log p_i$$

Buna göre bir yazı-tura oyununun entropisi, bir zar oyununun entropisine göre olası cevap seçeneklerinin dağılımı (yazı-tura: 2 seçenek; zar: 6 seçenek) bakımından daha düşüktür.

Zaman içerisinde entropinin farklı tanımlarının (Clausius'un klasik tanımı, Boltzmann'ın atomik tanımı ve Shannon'ın bilgi kuramı tanımı)

⁴ Shannon bilgi kuramında entropiyi H olarak kullanır. Klasik kullanımdaki S ile aralarında bir nüans bulunmakla birlikte kavramsal olarak denktirler.

matematiksel olarak eşit olduğu gösterilmiştir (Ben-Naim, 2008, s. 216-217). Bu anlamda tüm tanımlar birbirini doğrular niteliktedir. Bununla birlikte Boltzmann ve Shannon'ın, ortaya koydukları çalışmalarla entropinin kavramsal kullanım alanlarını genişlettiklerini söylemek mümkündür. Entropinin atomik tanımı ve bilgi kuramı entropi ile bilgiyi – veya bilgisizliği – yakın şekilde ilişkilendirir. Ben-Naim de bu hattı takip ederek entropiyi Helmholtz serbest enerji denkleminde (kullanılabilir enerji denkleminde) “kayıp bilgi (*missing information*)” içerisinde kavramsallaştırır ve formüle eder (Ben-Naim, 2008, s. 9). Ben-Naim, entropi ile ilgili “objektif” bir parametre (bağımsız değişken) arayışında olmuş; o nedenle entropiyi sistemin dağınıklığının (*disorder*) bir ölçüsü olarak tanımlayan yorumları “sübjektif” oldukları gerekçesi ile yetersiz bulmuştur (Ben-Naim, 2008, s. 9-19). Ona göre entropi için objektif parametre bilgi kuramından hareketle “kayıp bilgi”dir. Sistemi tanımlayabilen bilginin eksikliği sistemin entropisini artıracaktır. Burada bilginin yanıtından öte bu yanıtı götürecek sorunun mertebesi bir ölçüttür. Bu anlamda eksik bilgiyi objektif bir bağımsız değişken yapan da yanıt değil yanıtı götüren sorudur (Sorulara yanıt bulmak için yürütülecek süreçlerin ise evreninin toplam entropisini artıracığı ve bunun termodinamiğin ikinci kanunu gereği kaçınılmaz olduğu akılda tutulmalıdır).

Entropinin yukarıda bahsedilen kavramsal gelişimi sonunda bilgi ile kurduğu kuvvetli ilişki, ilginç bir sonuç doğurur. İster mekanik bir sistem ister siyasal bir sistem olsun her açık sistemin entropisi, sistemin içerisinde fiziksel bir değişiklik yapmadan, yalnızca bilgi ile (veya bilgiye yönelen sorunun mertebesi ile) değiştirilebilir. Bir sistemdeki bilginin artışı sistemin entropisini azaltırken bilginin azalması sistemin entropisini daha da artıracaktır. Bu anlamda bilginin entropiyi azaltıcı (neg-entropik) bağlamı, sistemin doğaya (daha genel ifade ile evrene ve evrenin ikinci kanun gereği entropisinin artışı eğilimine) karşı direnç mekanizmasını da örgütler niteliktedir. İşte bu nitelik entropiyi, termodinamik sınırlarını aşarak – fakat onu da kapsayacak şekilde – disiplinler arası bir zeminde ele almayı olanaklı kılar.

5. Edebiyatın Negentropik Bağlamı

Gerçek anlamda tek kapalı sistem evrendir (Carnot'un teorik makinesi gibi diğer kapalı sistemler teorik hesaplamalarda kullanılmaktadır) ve evren doğası gereği entropiktir. Evrenin içerisindeki herhangi bir sürecin toplam entropiyi azaltması termodinamiğin ikinci kanunu tarafından yasaklanır. Öte yandan onun dışındaki herhangi bir sistem tam anlamı ile izole edilmez (Çengel & Boles, 2006, s. 337). Bu tespitten çıkarılabilecek iki sonuç vardır. Birincisi her gerçek süreç evrenin entropisini artırır. İkincisi ise – ki bu çalışma için önemli olan bir husustur – her sürecin entropisinin – evrenin entropisinin artırılması pahasına – azaltılması mümkündür. Evrene direnç gösteren, sistemin (makro-durumun) olası durumlarında (mikro-durumlarında) azalma oluşturan bir süreç sistemin entropisini de azaltır. Ancak açık bir sistemde

gerçekleşebilecek bu süreç neg-entropiktir⁵. Canlı ve canlı toplulukları termodinamik açık sistemler olarak doğası gereği doğaya direnç göstermesi bakımında, doğası gereği doğanın “düzen”ini – ki bu düzen bir tertip değil düzensizliğin, belirsizliğin, kayıp bilginin düzenidir, emridir – bozması bakımında negentropik eğilimdedir. Negentropi bir direnç mekanizmasıdır. Canlıların beslenmesi, barınması, kendisini ısıtması veya soğutması, topluluk oluşturması evrenin entropisini artırmak pahasına yapılan negentropik termodinamik süreçlerdir. Stiegler (2018) de benzer şekilde her organik oluşumun bir yandan entropiye karşı mücadele ederek (s. 141-142) diğer yandan kozmik düzeyde entropiyi artıran yeni bir negentropik süreç yarattığını belirtir (s. 42). “*Pharmakon* karakterize eden bu iki yönlülüktür” (s. 42). Dahası canlıların bilgi ile kurduğu ilişki (bilgiyi edinme, yaratma, öğrenme, aktarma) bu ilişkinin gereğini eyleme (bilim yapma, yasa yapma) “kayıp bilgi” sayısını azaltması bakımından, dolaylı bir direnç olarak ve yukarıda istatistik ve bilgi kuramı ile gösterildiği şekilde yine negentropiktir. Ünlü fizikçi Murray Gell-Mann entropiyi cehaletin (*ignorance*) bir ölçüsü olarak ele alır. Öte yandan cehalet bu bağlamda etik bir kavram değildir. Mikro-durumları belirlemek için gereken bilginin mertebesi ile ilişkilidir (Ben-Naim, 2007, s. 201-202). Gilbert Lewis de benzer şekilde entropinin artışının bilgi kaybından başka bir şey olmadığını belirtir (Ben-Naim, 2007, s. 205). Lewis’in bu ifadesi entropinin basitliğine değil bilgi ile olan neredeyse denklik seviyesindeki yakınlığına yöneliktir. Canlı ve canlı toplulukları doğaya direncini kaybettiği noktada ise evrenin entropik “düzen”ine uyum sağlarlar. Bu anlamda canlılar için ölüm kaçınılmazdır. Benzer şekilde bilgi ile kurulan ilişkiyi kesintiye uğratan süreçler de kayıp bilgi sayısını artırması bakımından entropik olacaktır.

O halde her açık sisteme etki eden bir süreç o sistemin entropisini artırması veya azaltması bakımından entropik veya negentropik olabilir. Dahası bu süreç bir bağlamı ile entropik bir başka bir bağlamı ile negentropik olabilir. Bu çalışmada bahsi geçen farmakolojik zemin de fayda-zarar, zehir-şifa gibi etik bağlamlar üzerine değil, işte bu entropik ve negentropik bağlamlar üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla edebiyatın da toplumsal fayda veya zarar oluşturan – ve etik bir tartışmada kolaylıkla yer değiştirebilecek – bağlamlarının değil; irtibat imkânlarına etki eden bağlamlarının entropinin yönüne (pozitif veya negatif) karar vermesi açısından belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Yukarıda detaylı şekilde ele alındığı üzere entropi, bir makro-durumu oluşturan olası mikro-durumların sayısı ile ilişkilidir. Bu ilişki farklı şekilde yorumlanacak olursa bir makro-durum daha küçük makro-durumlara alan açtığı anda entropisi azalır. Dolayısıyla irtibatın tekilleşmesi

⁵ Bir süreç (entropi değişimi) entropik ($\Delta S > 0$) veya negentropik ($\Delta S < 0$) olabilirken bir makro-durumun yalnızca entropisinden (S) bahsedilebilir (“negentropi”sinden – entropi negatif değer alamayacağı için – bahsedilemez).

makro-durumun daha küçük makro-durumlara alan açmasına; irtibatın tümelleşmesi ise baskın bir makro-durumun (majör olanın) alanını genişletmesine sebebiyet verir. Anadilde yapılan ulusal edebiyatın entropik potansiyelinin kaynağı budur. Öte yandan tersi bir süreç minör edebiyat için tasavvur edilebilir. Bir önceki bölümde ele alındığı gibi minörün tekil irtibatları makro-durumların sayısını artırarak bu genişlemeye direnç gösteren negentropik imkânlar yaratır. Bu durum bilgi kuramı açısından da tutarlıdır. Bilgi kuramı çerçevesinde irtibatın tekilleşmesi yalnızca bilgi üreterek değil aynı zamanda bilginin ağsal olarak yayılmasını sağlayarak sistemin “kayıp bilgi”sini azaltıcı etkiye sahip olması bakımından negentropiktir.

Edebiyatın yukarıda ele alındığı şekilde biçim, üretilen anlamın yönü ve içerik olarak içe dönüklüğü yazının o zamana kadarki tümel değil ama tikel irtibatını kırması ve tekil irtibatlara alan açması açısından negentropik bir imkân yaratır. Negentropik bağlam, irtibatların ve dolayısıyla mikro-durumların sayısının artması ile bir makro-durum olarak siyasal bir toplumu tanımlamaya girişebilecek soru sayısının artması ile kurulur. Ancak edebiyatın yazının tikel irtibatını kırması, modernleşme ve uluslaşma ile birlikte sonsuz tekil irtibatlara değil kendinden önceki yazı türlerini de aşacak şekilde tümel bir irtibata bağlanması ile sonuçlanır. Bu sonuç ise aynı siyasal toplumu tanımlamaya girişebilecek soru sayısının azalması sebebi ile bu kez olası hallerin sayısını artırması bakımından entropiktir. Toplumu tanımlamaya girişen sorular “bu milletten misin?”, “erkek misin?”, “beyaz mısınız?”, “yetişkin misin?” vb. majör olan ile sınırlanır. Soru sayısının azalması kayıp bilgi sayısının artmasına ve cehalete, doğaya karşı dirençsizliğe ve ölüme, evrenin entropik “düzen”ine dönüktür.

6. SONUÇ

Bu çalışmada edebiyatın farmakolojisi bilgi kuramı ile ilişkili şekilde ve bir makro-durum fonksiyonu olan entropi kavramı etrafında tartışılmış; entropi ise edebiyatın – anlamın yönünü değiştiren – devrimsel bir yazı olarak sağladığı tekil ve tümel irtibatlarla ilişkilendirilmiştir. Bir sabite indirgenemeyen bu zemin, süreçleri (entropik/negentropik süreçler) bakımından anlamlıdır. Yukarıda aktarılan “kimliğin imkânsızlığı” ve “kimliğin arızı durumu” bu noktada tekrar hatırlanmalıdır. Makro-durum hiçbir zaman bir mikro-duruma indirgenemez. Ancak daha küçük makro-durumların irtibatına açılabilir. Önemli olan soruya verilen yanıt değil (bir mikro-durumun konumu veya sabit bir kimlik tanımı değil), soruya açılan alan ve bu alanın sağladığı irtibat imkânıdır. Öyle ki özel olan kamusal olana, ev sokağa eşitlenerek politikleşir. Bu eşitlenme atomlaşma veya mikro-laşma değildir. Bilakis entropinin bir makro-durum fonksiyonu olması bakımında negentropik bir kolektif değere bağlanır. İrtibatın çoğalması kayıp bilgiyi ve fluluğu azaltarak optik çözünürlüğün artmasına ve sabitlenemeyen, uzamsal

konumuna karar verilemeyen ama ağsal dinamik bir kolektif organizasyona imkân tanır.

Edebiyat, Derrida'nın Platon okuması ve yapı sökümü temel alınarak kavramlaştırılabilecek farmakolojik özelliklere sahiptir. Ancak bu farmakolojik zemin Antik Yunan'dan miras alındığı şekli ile zehir ve şifanın etik bağlamı değil yukarıda ele alındığı şekli ile entropinin ontolojik bağlamı üzerinde konumlanır. Bu zemin bir yönü ile anadil edebiyatı (ulusal edebiyat) tarafından kurulan kanonik bir formasyon ve tümel söylemsel pratiklerle irtibat imkânlarını daraltan (mikro-durum sayısını artıran) entropik potansiyele sahiptir. Öte yandan edebiyatın biçimsel krizi ile, iletinin kendisine çekildiği tarihsel uğrakta anadil edebiyatının içinden çıkan minör edebiyat, negentropik (mikro-durum sayısını azaltan) bir direnç mekanizması kurar. Minör edebiyatın negentropik vasfı dili yersiz-yurtsuzlaştırarak, özeli kamusallaştırarak ve nihayetinde kolektif bir değere bağlanarak kurulan tekil irtibat imkânlarını artırması ile ilişkilidir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkara dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abate, F. R. (Dü.). (1999). *The Oxford American Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Aksoy, N. B. (2010). The Relation Between Translation and Ideology as an Instrument for the Establishment of a National Literature. *Meta*, 55(3), 438-455.
- Archeopark. (2023, Nisan). <https://www.archeopark.net/> adresinden alındı
- Aristoteles. (2006). *Metafizik*. İstanbul : Sosyal Yayınlar .
- Aristoteles. (2009). *Nikomakhos'a Etik*. Ankara : Bilgesu Yayıncılık .
- Aristoteles. (2010). *Politika*. İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles. (2011). *Ruh Üzerine*. Ankara: Birleşik Yayınevi .
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*. (Z. Özcan, Çev.) Bursa: Sentez.
- Aristoteles. (2020). *Eudemos'a Etik*. Ankara: Bilgesu Yayınevi.
- Arslan, A. (2022). *İlkçağ Felsefesi Tarihi 3: Aristoteles*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .
- Arslan, D. U. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Dergilerinde Çeviri, Eleştiri ve Polemik: Çeviri Tarihine ‘Tercüme Münakaşaları’ Işığında Bakmak. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*(27), 16-45.
- Ataç, N. (1941). İkinci yıla girerken. *Tercüme*, 2(7), 1-3.
- Ataç, N. (1941). İkinci Yıla GİRerken. *Tercüme*, 2(7), 1-3.
- Ayav, Ö., Dolanoğlu, S., Gürsoy, M., İktüren, B., & Kurultay, T. (1992). Sayısal Verilerle Türkiye’de Çeviri Dergileri. *Metis Çeviri*(20-21), 135-147.
- Baker, U. (2011, Storytel Sürümü). Oluş-düşünce: Kadın-oluş, Hayvan-oluş, Azınlık-oluş. U. Baker, & E. Berensel (Dü.) içinde, *Yüzebilim - Fragmanlar* (s. 496-723/743). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baker, U., & Şafak, E. (2011). Bir Azınlık Duyguları Sözlüğü İçin Notlar. U. Baker içinde, *Aşındırma Denemeleri* (s. 201-204). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Barut, E. (2020). *Ulus-Devlet İnşasında Çeviri ve İdeolojinin Rolü Çerçevesinde "Tercüme Bürosu" ve "Tercüme" Dergisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Başgelen, N. (2006). Müze-i Hümayundan Günümüze İstanbul Arkeoloji Müzesi. *Arkeoloji Sanat*, 114-121.
- Baydar, N. (1943, Ocak 19). Tercümenin ve Tenkidin Zorlukları. *Tercüme*,

3(17), s. 366-373.

- Bayraktaroğlu, H. C., & Özcan, Z. (2020, Haziran). Nikomakhos'a Etik Bağlamında Aristoteles'in Erdem Etiği. 29(1), 277-296.
- Belge, M. (2004). Türkiye'de Kanon. *Kitap-lık*(68), s. 54-59.
- Ben-Naim, A. (2007). *Entropy Demystified: The Second Law Reduced to Plain Common Sense*. Singapore: World Scientific Publishing.
- Ben-Naim, A. (2008). *A Farewell to Entropy: Statistical Thermodynamics Based on Information*. Singapore: World Scientific Publishing.
- Bensmaia, R. (1994). On the Concept of Minor Literature From Kafka to Kateb Yacine. C. Boundas, & D. Olkowski içinde, *Gilles Deleuze and the Theater of Philosophy* (s. 213-229). New York: Routledge.
- Berk, Ö. (1999). *Translation and Westernisation in Turkey (From the 1840s to the 1980s)*. Coventry: University of Warwick.
- Bilgegil, M. K. (2000). Yahya Kemal'in Şiirlerinde Din. e. K. Yetiş içinde, *Yahya Kemal İçin Yazılanlar Cilt 2* (s. 555). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Birinci Türk Neşriyat Kongresi: Raporlar, Teklifler, Müzakere Zabıtları*. (1939). Ankara: Maarif Vekilliği.
- Bloom, H. (1994). *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. Orlando: Harcourt Brace & Company.
- Boguç-Demirel, E., & Yılmaz, H. (1998). Tercüme Dergisinde Çeviri Eleştirisi. *Hacettepe Üniversitesi Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*(8), 93-103.
- Boguç-Demirel, E., & Yılmaz, H. (2000). Tercüme/Yazko Çeviri/Metis Çeviri Dergilerinde Çeviri Eleştirisinin Türkiye Serüveni. M. Durak (Dü.), *Çeviri Eleştirisi Sempozyumu* içinde (s. 12-22). Bursa: TÖMER.
- Brogan, W. (1989). Plato's Pharmakon: Between Two Reputations. H. J. Silverman (Dü.) içinde, *Derrida and Deconstruction* (s. 7-23). New York: Routledge.
- Coşkun, S. (2008). Şehirde Medeniyeti Okumak -Yahya Kemal'in Şehri / Mekânı Okuma Biçimi Üzerine-. K. Yetiş içinde, *İstanbul Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası V* (s. 744). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı.
- Çengel, Y. A., & Boles, M. A. (2006). *Thermodynamics: An Engineering Approach 5th Edition*. Boston: McGraw-Hill .

- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler: 1972-1990*. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1993). *Kapitalizm ve Şizofreni 2: Bin Yayla Kapma Aygıtı*. (A. Akay, Çev.) Ankara: Bağlam Yayınları.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2000). *Kafka - Minör Bir Edebiyat İçin*. (Ö. Uçkan, & I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirel, T. (2012). 'Çeviri Çağı' nın kuramcısı: Nurullah Ataç (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Okan Üniversitesi.
- Derrida, J. (1981). *Dissemination*. (B. Johnson, Çev.) London: The Athlone Press Ltd.
- Derrida, J. (1997). *Of Grammatology* (Corrected Edition b.). (G. C. Spivak, Çev.) Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Derrida, J. (2014). *Gramatoloji*. (İ. Birkan, Çev.) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Deutscher, G. (2008). *The Entropy Crisis*. Singapore: World Scientific Publishing.
- Dijk, N. v. (1999). Research into Canon Formation: Nationalism, Literature, and an Institutional Point of View. *Poetics Today*, 20(1), s. 121-132.
- Dikilitaş, G. (2011, Aralık). Arkeolojik Alanlarda Koruma. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi* (6), 43-51.
- Dizdaroğlu, H. (2000). Doğumunun 70. Yılında Yahya Kemal Beyatlı. K. Yetiş içinde, *Yahya Kemal İçin Yazılanlar Cilt 2* (s. 61). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Eagleton, T. (2014). *Edebiyat Kuramı*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Edib, H. (1942). Tenkidi Tenkid. *Tercüme*, 3(14), 138-141.
- Erhat, A. ([2004]2008). Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi Üstüne. M. Rifat (Dü.) içinde, *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler* (s. 44-47). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Erhat, A. ([2004]2008). Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi Üstüne. M. Rifat (Dü.) içinde, *Çeviri Seçkisi 1: Çeviriyi Düşünenler* (s. 44-47). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Erkızan, H. N. (2002, Kasım). Çağdaş Aristotelesçi Düşünce İnanın Bir Değer Varlığı Olarak Kavranımı. *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildirileri*, 235-248.
- Fielding, N. G., & Lee, R. L. (Dü.). (1991). *Using computers in qualitative research*. Londra: Sage.
- Genette, G. (1997 [1987]). *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. (J. E.

- Lewin, Çev.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Göktaş, N. (2005). *Türk Çeviri Tarihinde Tercüme Dergisi ve Metis Dergisi'nin Yeri*. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Grönstrand, H., Heede, D., Heith, A., & Lönngren, A.-S. (2015). *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Heede, D. (2015). A Gay History of Nordic Literature: Reflections on a Future Project. H. Grönstrand, D. Heede, A. Heith, & A.-S. Lönngren içinde, *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia* (s. 158-180). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Hızır, N. (1941). Tercümeyle dair yazılar hakkında. *Tercüme*, 2(9), 265-268.
- Hızır, N. (1941a). Tercüme tenkitlerine dair. *Tercüme*, 2(10), 359-360.
- Hızır, N. (1943). Tercüme Tenkidleri Hakkında. *Tercüme*, 4(20-21), 177-178.
- Hızır, N. (1943a, Ocak 19). Bir Tenkid Münasebetiyle. *Tercüme*, 3(17), s. 374-375.
- Hoad, T. F. (Dü.). (1996). *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford : Oxford University Press.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. (A. Özdemir, Çev.) İstanbul: İletişim.
- İlk Kadın Profesörlerdendi. (2001, Ocak 5). *Cumhuriyet*, s. 14.
- Jameson, F. (1986). Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism. *Social Text*(15), s. 65-88.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür – Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Jusdanis, G. (2012). *Kurgu Hedef Tahtasında: Edebiyatın Savunusu*. (Ç. Öztekin, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Keskin, Y., & Tanaç Zeren, M. (2018). Arkeolojik Alanlarda Bir Sunum Yöntemi Olarak "Arkeoparklar". *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 110-124.
- Ketenci, T., & Topuz, M. (2013). Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine. *Kaygı*, 1-18.
- Korucu, B. (2007). *"Türk Hümanizmi"nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

- Korucu, B. (2007). "Türk Hümanizmi"nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Kučinskienė, A., Šeina, V., & Speičytė, B. (2021). *Literary Canon Formation as Nation-Building in Central Europe and the Baltics: 19th to Early 20th Century (National Cultivation of Culture, Volume 24)*. Leiden: Brill.
- Kuyurtar, E. (2007). Ötanazinin Ahlaksallığı. *Felsefelogos*, 32, 115-134.
- Küçükalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Lukacs, G. (2003). *Roman Kuramı*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Meier, C. (2008). Reviewing and Criticism. M. Baker, & G. Saldanha (Dü) içinde, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2 b., s. 236-241). Londra ve New York: Routledge.
- Milton, J., & Bandia, P. (Dü). (2009). *Agents of Translation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Okay, O. (2001). Deizm Polemiği ve Yahya Kemal'de Din Duygusu. K. Yetiş içinde, *Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası IV* (s. 70). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı.
- Oral, H., & Özsoy, M. Ş. (2014 [2005]). *Erol Güneş'in Ke(n)disi*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Ortaç, Y. Z. (1960). *Portreler*. İstanbul: Akbaba Yayınevi.
- Özdilek, H. (2013). *Tercüme Dergisi ve Türkiye'deki Çeviri Eleştirisi Serüvenine Katkıları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Özgü, M. (1948, Ocak-Nisan). Eichendorff'tan Yapılan Bazı Tercüme Hakkında. *Tercüme*, 8(43-44), 129-135.
- Özgü, M. (1948a). Theodor Storm Tercüme Dolayısıyla. *Tercüme*, 8(45), 236-240.
- Özgü, M. (1948b, Temmuz-Ağustos). Hermann Sudermann'dan İki Tercüme. *Tercüme*, 8(46), 332-337.
- Özgü, M. (1948c). "Malte Laurids Brigge'nin Notları" Tercümesi Dolayısıyla. *Tercüme*, 8(47), 51-56.
- Özgü, M. (1948d). "Yiğit Kapsperl ile Güzel Annerl'in Hikayesi" Tercümesi Dolayısıyla. *Tercüme*, 8(48), 486-489.
- Özgü, M. (1951). "Ekkehard" Tercümesi Dolayısıyla. *Tercüme*, 9(52), 280-

282.

- Özgül, M. (1960). Yeni Bir "Faust" Tercümesi. *Tercüme*, 14(69-70), 158-168.
- Özgül, M. (1961). Wolfgang Borchert: "Kapıların Dışında" (Behçet Necatigil'in Çevirisi Dolayısıyla). *Tercüme*, 15(75-76), 154-164.
- Özkan, A. (2004). *Tercüme and Individual Thought: Conflict and Consensus over Concepts and Norms of Translation*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Paloposki, O. (2012). Translation Criticism. Y. G. Doorslaer (Dü.) içinde, *Handbook of Translation Studies* (Cilt 3, s. 184-190). Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Pfaffenberger, B. (1988). *Microcomputer applications in qualitative research*. Beverly Hills: Sage.
- Platon. (1943). *Phaidros*. (H. Akverdi, Çev.) İstanbul: Maarif Vekilliği.
- Prof. Dr. Melahat Özgül'nün Biyografisi. (1976, 07 01). *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 175-216.
- Pym, A. (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome.
- Reiss, K. (2000 [1971]). *Translation Criticism - The Potentials and Limitations: Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. (E. F. Rhodes, Çev.) Manchester: St. Jerome Publishing.
- Ross, D. (2011). *Aristotle*. İstanbul : Kabalcı Yayınevi .
- Sager, J. C. (1994). *Language Engineering and Translation: Consequences of Automation*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sauer, J. (1997). Türkiye'de İlk Çeviri Dergisi: Tercüme. *Kebikeç*(5), 35-49.
- Schreier, M. (2012). *Qualitative content analysis in practice*. Thousand Oaks: Sage.
- Schrödinger, E. (2013). *What is Life?: The Physical Aspect of the Living Cell with Mind and Matter & Autobiographical Sketches (Reprint Edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seyda, M. (1970). *Edebiyat Dostları*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Shaw, D. (2009). Euthanasia and Eudaimonia. *Journal of Medical Ethics*, 35(9), 530-533.
- Stiegler, B. (2013). *What Makes Life Worth Living on Pharmacology*. (D. Ross, Çev.) Cambridge: Polity Press.
- Stiegler, B. (2018). *The Neganthropocene*. (D. Ross, Dü., & D. Ross, Çev.)

London: Open Humanities Press.

- Sungu, İ. (1940). Ziya Paşa'nın "Emile" Tercümesi. *Tercüme*, 1(1), 62-78.
- Sutton, D., & Martin-Jones, D. (2013). *Yeni Bir Bakışla Deleuze*. (M. Özbek, & Y. Başkavak, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Şenler, Y. (2008). Yahya Kemal ve Paris. K. Yetiş içinde, *İstanbul Yahya Kemal Enstitüsü Mecmuası V* (s. 153-155). İstanbul: İstanbul Yahya Kemal Enstitüsü Neşriyatı.
- Tahir-Gürçağlar, Ş. (2009). A cultural agent against the forces of culture: Hasan Ali Yücel. J. Milton, & P. Bandia (Dü) içinde, *Agents of Translation* (s. 161-188). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tesch, R. (1990). *Qualitative research: Analysis types and software tools*. Londra: Falmer Press.
- Todorov, T. (2011). *Edebiyat Kavramı*. (N. Sevil, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Tuckerová, V. (2017). The Archeology of Minor Literature: Towards the Concept of the Ultraminor. *Journal of World Literature*, 2(4), s. 433-453.
- Tuna, A., & Erdoğan, E. (2016). Arkeolojik Sitlerin Sürdürülebilirliği Kapsamında Arkeolojik Parklar. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 110-122.
- UNESCO. (2009). *Stonehenge World Heritage Site Management Plan*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Varoğlu, H. (1942, Kasım 19). L'Assommoir Tercümesi Üzerine BİR Tenkide Cevap. *Tercüme*, 3(16), s. 290-293.
- Yalçın, R. (2015). Kimlikten Kim'liğe: Rizompolitik. *Mülkiye Dergisi*, 39(3), s. 151-188.
- Yapar, S. (2019). *An Assesment of The Translation Bureau and The Cultural Politics of Turkey (1940-1946)*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Zyl, L. (2000). *Death and Compassion: A Virtue-Based Approach to Euthanasia*. Farnham: Ashgate .